

ROZDZIAŁ IV

ŻYCIE I DZIEŁO ENRICO KARDYNAŁA DANTEGO. PRZYCZYNEK BIOGRAFICZNO-HISTORYCZNO-LITURGICZNY¹

BARTŁOMIEJ K. KRZYCH

Słowa kluczowe: Enrico Dante, reforma liturgii, Sobór Watykański II, Mistrz Ceremonii Papieskich, liturgia papieska, Kuria Rzymska.

WSTĘP

Nieraz zdarza się, że ze względu na okoliczności lub polityczną poprawność zapomina się o wielkich osobistościach, których dziedzictwo praktycznie z dnia na dzień zaczyna budzić lęk i niesłuszne podejrzenia.

Nierzadko życie takich osób opiewają legendarne historie powtarzane tu i ówdzie; jednakże, gdyby kogoś zapytać o szczegóły, zapada wielka cisza, bo... powstaje zasadnicze pytanie: „*kim on tak właściwie był i co takiego zrobił, że wszyscy o nim mówią, ale nie wiadomo właściwie dlaczego?*”.

Wydaje się, że rzecz ma się podobnie w przypadku kardynała Enrico Dante, wieloletniego Mistrza Ceremonii Apostolskich, znanego zwłaszcza z materiałów multimedialnych z liturgii papieskich drugiej połowy ubiegłego wieku.

Większość osób zainteresowanych historią papieżstwa oraz liturgii kojarzy osobę Enrico Dantego i być może nawet wie jaką funkcję spełniał u boku kolejnych następców świętego Pio-

¹ Tekst ten stanowi przeredagowaną wersję pierwszej części e-booka *Custodite Ceremonias Domini! Enrico Dante - Mistrz Ceremonii* (szczegółowe informacje na stronie dedykowanej publikacji: <http://enicodante.blogspot.com/>).

tra. Jednak wszelkie informacje o nim są powtarzane za krótkimi notami biograficznymi krążącymi w sieci internetowej i tak na prawdę nic bliższego o kardynale Dante nie wiadomo².

Czy to możliwe, aby jeden z Ojców Soboru Watykańskiego II, przez dziesiątki lat zaangażowany w służbę Kościołowi i Papiestwu nie pozostawił po sobie żadnego trwałego śladu, żadnego duchowego spadku?

Ta krótka i syntetyczna praca, oparta na osobistych poszukiwaniach³, ma na celu przetarcie szlaków – nie tylko w odniesieniu do dokumentacji z Archiwum *Caeremoniarum Pontificalium*, ale przede wszystkim w stosunku do minimalnego zainteresowania instytucją Kolegium Ceremoniarzy Papieskich, którzy przez setki lat znajdowali się w samym centrum zakulisowych wydarzeń chrześcijaństwa (dość wspomnieć, że dziesiątki papieskich ceremoniarzy pozostawiło po sobie tomy prywatnych zapisków, z których do tej pory została wydana i przebadana znikoma część⁴).

² Niestety, zmarły ostatnie żyjące osoby, jakie znały go osobiście; dość wspomnieć kardynała Domenico Bartolucciego. Zob. np. P. Cipriani, S. Carusi: *Mons. Bartolucci interviene sulla riforma liturgica e sulla "riforma della riforma"* [online]. [dostęp: 24.04.2015]. World Wide Web: <http://disputationes-theologicae.blogspot.com/2009/08/mons-bartolucci-interviene-sulla.html>

³ Część biograficzna opiera się na skonsultowanych dokumentach z Archiwów Watykańskich, w tym na kserokopii artykułu *In memoriam* z *Osservatore Romano* (bez daty wydania numeru i autora dwustronicowego tekstu – do konsultacji w archiwach osobistych autora) oraz na watykańskim *Rogito morte* spisany po łacinie (do konsultacji w e-booku, zob. przyp. 1). Opierałem się również na internetowym opracowaniu: S. Miranda, *Dante*, Enrico [online]. [dostęp: 14.08.2015]. World Wide Web: <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1965.htm#Dante>

⁴ Ich wartość jest pierwszorzędna dla historii liturgii papieskiej, dla zrozumienia władzy doczesnej papieża, jak i poznania w ogóle barokowej ceremonialności. Studium tych dzienników mogłoby ukazać wpływ ceremoniału polityczno-religijnego papiestwa na ceremoniał katolickich dworów europejskich, zwłaszcza w XVI i XVII wieku. Niezbędne wydaje się systematyczne studium (katalogizacja, klasyfikacja, edycja tekstów); próby zostały już podjęte, ale niestety, z powodu przedwczesnej śmierci niektórych badaczy, czy też ze względu na

I. BIOGRAFIA

Kardynał Enrico Dante poświęcił całe swoje życie i wszelkie swoje wysiłki w służbie Kościołowi i kolejnym następcom świętego Piotra, spełniając liczne, istotne, a co najważniejsze, ufnie mu powierzane zadania, które na co dzień łączył z posługą związaną z kapłańskim ministerium. Człowiek ten nie był tylko rzymianinem z urodzenia – całą swą istotą emanował ową słynną *romanitas*. Jego przykład inspirował liczne pokolenia kapłanów, ucząc ich kochać Jeden, Święty, Powszechny, Apostolski Kościół, którego widzialną głową jest Biskup Rzymu.

1. DZIECIŃSTWO I EDUKACJA

Enrico, jako trzeci z pięciu synów Achillesa Dantego – włoskiego patrioty oddanego Giuseppe Garibaldiemu – oraz Zenaide Ingegni (zmarła, gdy miał osiem lat), przyszedł na świat dnia 5 lipca 1884 roku.

Jako młody chłopiec Enrico został posłany przez swoich rodziców do Paryża, gdzie pod okiem Ojców Matki Bożej Syjonu – jako jeden z najlepszych uczniów – zdobył solidną wiedzę w dziedzinie grecko-rzymskiej klasyki oraz nabył niezbędne obyczaje kulturalno-humanistyczne. Ukończywszy pierwszy etap swej edukacji, zamieszkał w rzymskim *Almo Collegio Capranica*, gdzie zdobył niezbędną formację oraz przygotowanie do kapłaństwa, jednocześnie budując swoich współbraci przykładem głębokiej pobożności.

W tym samym czasie, a dokładnie począwszy od 1901 roku, podjął studia na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim, które po wielu latach wyężonej pracy ukończył z wyróżnieniem otrzymując doktoraty⁵ w dziedzinie filozofii (14 lipca 1906 r.), teologii (22 czerwca 1910 r.) oraz prawa kanonicznego (26 sierpnia 1910 r.).

narzucone przez innych ograniczenia, praca wciąż pozostaje na etapie kielkowania.

⁵ Według rzymskiej nomenklatury pozwalały one cieszyć się tytułem *Doctor sive Magister*.

nia 1914 r.). Odbył także *Studium* w Trybunale Świętej Roty Rzymskiej, co pozwoliło mu uzyskać dyplom adwokata tegoż urzędu.

Zdobywszy niezbędną wiedzę filozoficzno-teologiczną, Enrico Dante przyjmuje święcenia kapłańskie w dniu 3 lipca 1910 roku z rąk łacińskiego Patriarchy Konstantynopola, Giuseppe Ceppetelliego, piastującego urząd *Viceregente di Roma*. Uroczystość odbyła się w kościele (a właściwie diakonii jednego z kardynałów diakonów) świętego Apolinarego (*Sant'Apollinare Nuovo*).

2. POSŁUGA KAPŁAŃSKA I NAUCZANIE

Po otrzymaniu święceń, jako młody kapłan, kontynuujący swą naukę na słynnym *Gregorianum*, Enrico Dante gorliwie podjął obowiązki duszpasterskie – nie tylko sprawował duchową pieczę nad *Agro Romano*, ale od początku dał się poznać jako pasterz zatroskany o dobro dusz spowiadając oraz sprawując Najświętszą Ofiarę w licznych parafiach miejskich, jak i podmiejskich, co było wtedy niezwykle znaczące, gdyż dla ludzi z tamtejszych terenów pocieszeniem w utrudzeniu był widok sługi Boga i Kościoła (Don Dante sprawował dla tych ludzi Mszę świętą w każdą niedzielę oraz święta nakazane).

Ksiądz Dante dał się także poznać jako aktywny duszpasterz w *Terra Nova* (na *via Casilina*), gdzie odprawiał Mszę świętą, udzielał Sakramentów, prowadził katechezy dla dzieci i dorosłych oraz pokrzepiał chorych i umierających.

Apostolat rzymskiego kapłana zaznaczył się szczególnie w Bazylice Laterańskiej (*San Giovanni in Laterano*), katedrze Biskupa Rzymu będącej *Mater et Caput omnium ecclesiarum*, i to w czasie, gdy terytorium świątyni znajdowało się pod okupacją antyreligijnej propagandy. Tam też ksiądz Dante, nie czyniąc sobie wiele z możliwych zagrożeń, uczestniczył w misjach dla ludu i pokrzepiał go błogosławieństwami. Podjął również opiekę

nad mieszkańcami zaniedbanej dzielnicy *Porta Metronia* i zapewnił posługę kapłańską członkom Akcji Katolickiej.

Rzymski kościół *Sacro Cuore al Suffragio* stał się miejscem, gdzie każdego ranka, punktualnie o godzinie ósmej, tuż po odprawieniu Mszy Świętej w kaplicy Instytutu Religijnego w dzielnicy *Prati* (trasę tę pokonywał pieszo wychodząc z Świętego Oficjum, gdzie mieszkał), zasiadał w konfesjonale, w którym spowiadał przez czterdzieści lat – w ten sposób ofiarował on także swą pomoc duchowieństwu parafialnemu. Apostolat ten nie został przerwany nawet w 1913 roku, kiedy to Enrico Dante otrzymał tytuł prałacki i rozpoczął służbę Kościołowi w dykasteriach Kurii Rzymskiej. Był także dziekanem kapituły kościoła *Santa Maria in Monte* przy *Piazza del Popolo* w Rzymie.

Między posługami ministerialnymi, ksiądz Dante spełniał także obowiązki związane ze stanowiskiem profesora na Papieskim Uniwersytecie, zwanym popularnie *Urbanianum* (przynależącym do Świętej Kongregacji Krzewienia Wiary), gdzie w latach 1911-1928 nauczał przy katedrze filozofii, zaś później, aż do 1947 przy katedrze teologii⁶. Warto odnotować, że stało się to już w rok po otrzymaniu kapłaństwa Chrystusowego, właśnie ze względu na obszerną, wręcz erudycyjną wiedzę przyszłego kardynała w domenie nauk filozoficzno-teologiczno-kanonicznych.

Świadectwa jego uczniów nie pozostawiają wątpliwości: był dla nich mistrzem (w głębokim znaczeniu łacińskiego *magister*) nie tylko wiedzy i życia, ale przede wszystkim miłości Boga. Wielu alumnów profesora Dantego zostało uczonymi, inni zaś otrzymali godność biskupią; byli nawet tacy, których spotkał zaszczyt purpury kardynalskiej.

⁶ Nominacja (archiwum ACP [=Archivio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, Città del Vaticano], skrzynia 0255) na *Professore Ordinario di Teologia Fondamentale nelle Scuole del Pontificio Ateneo Urbano* została ogłoszona dnia 11 lipca 1928 roku.

Sport był również jedną z pasji Enrico Dantego, który aktywnie włączył się w początki rzymskiej drużyny piłki nożnej. Był także miłośnikiem gór (uprawiał alpinizm) oraz entuzjastą lekkoatletyki.

Faktem niezwykle wymownym jest też to, że w ostatnich dwóch latach swego życia, po otrzymaniu kapelusza kardynalskiego, Dante udzielił pierwszej Komunii Świętej oraz Sakramentu bierzmowania setkom dzieci.

3. KARIERA KOŚCIELNA

Dla tego, którego dziś nazywa się „legendarnym Mistrzem Papieskich Ceremonii” (przyrównanie do słynnych *Magistri Caeremoniarum Papalium* z wieków XV i XVI), wspinanie się po stopniach kariery kościelnej zaczęło się bardzo szybko – i to w samym sercu Kościoła – bo już w 1913 roku, kiedy to Dante otrzymał nominację na oficjała w Świętej Penitencjarii Apostolskiej.

Już w rok później (nominacja z dnia 25 marca 1914 r.) rozpoczął drogę, którą bardzo przysłużył się kultowi Bożemu i kolejnym Następcom św. Piotra, a która także przyniosła mu największy posłuch – Enrico Dante został włączony do kolegium ceremoniarzy papieskich, stróżów świętej liturgii. Jego niekwestionowane kompetencje w tej dziedzinie pozwoliły mu stanąć na czele kolegium jako jego Prefekt (*Magister, Praefectus, Antistes*), którym był przez osiemnaście lat (od 13 czerwca 1947 roku do 1965 roku, do momentu otrzymania purpury kardynalskiej), zastępując na tym stanowisku Mons. Carlo Respighiego, swego przyjaciela⁷. Wcześniej, bo od 27 maja 1943 roku pełnił funkcję podsekretarza Świętej Kongregacji Ceremoniału.

⁷ A. Bugnini w tekście *in memoriam* opublikowanym w „La Maison-Dieu”, nr 12 pisał: „Wraz z Mons. Respighim, zmarłym 6 czerwca 1947 r., odeszła jedna z najbardziej charakterystycznych figur rzymskiego życia kościelnego” (s. 135); był on „człowiekiem, który przeżył w pełni swoją epokę” (s. 136).

W 1923 roku odmówił Papieżowi Piusowi XI zaangażowania i włączenia się w ponowne otwarcie nuncjatury we Francji zniszczonej przez rewolucję. Powodem, dla którego odrzucił propozycję, która pozwoliłaby mu o wiele szybciej rozwijać swoją karierę, była obecność dwóch jego siostr w Rzymie, których nie chciał pozostawić w samotności. W zamian został mianowany (26 października tegoż roku) doradcą (*substitutus adjunctus*) Świętej Kongregacji Obrzędów, z którą był związany: od 28 września 1930 roku jako pełnoprawny doradca (*substitutus*); od 27 maja 1943 roku jako podsekretarz (kilkanaście dni wcześniej, tj. 15 maja, otrzymał tytuł prałata domowego Jego Świątobliwości⁸); od 24 stycznia 1959 jako pro-sekretarz; w końcu, od 5 stycznia 1960 roku jako sekretarz (*secretarius*) – tym samym zastąpił na tym miejscu zasłużonego purpurata Alfonso Carinciego, który piastował ów urząd dziesiątki lat.

Jeszcze papież Pius XII – w 1955 roku – nadał Dantemu tytuł Protonotariusza Apostolskiego *ad instar*⁹, zaś trzy lata póź-

⁸ Tekst dekretu (archiwum ACP, skrzynia 0255) Piusa XII oznaczony jako *Brevi Apostolici N. 356/1943* (z dopiskiem *Gratis ex privilegio*) brzmi: *Dilecte Fili, salutem et apostolicam benedictionem. Caeremoniarum Apostolicarum Praefectus Nos rogat ut promerita ob tua te, Nostrum Caeremoniarum ex numero participantium Magistrum, inter Praelatos domesticos cooptare dignemur. Precibus igitur memoratis benigne annuentes, ut hujusmodi benevolentiae Nostrae pignus tibi publice tribuamus, hisce te Litteris Apostolicis atque auctoritate Nostra Antistitem Urbanum idest Praelatum domesticum Nostrum eligimus, facimus ac renuntiamus, Tibi proinde, dilecte fili, concedimus ut violaceas vestes induere atque, etiam in Romana Curia, lineum amiculum manicatum, quod Rochetum vocant, gestare licite possis ac valeas; itemque utaris fruaris singulis quibusque honoribus, privilegiis, praerogativis, indultis, quibus alii ecclesiastici viri hac dignitate aucti utuntur, fruuntur vel uti, frui possunt ac poterunt. Contrariis non obstantibus quibuslibet. Datum Romae, apud Sanctum Petrum, sub anulo Piscatoris, die XV mensis Maji, anno MCMXXXIII, Pontificatus Nostri quinto.*

⁹ Dekret (archiwum ACP, skrzynia 0255) podpisany – ze specjalnego mandatu Papieża Piusa XII – przez pełniącego funkcję sekretarza (*substitutus*) Carola Geanofa, postanawiał: *Dilecte fili, salutem et Apostolicam Benedictionem. Oblatis nobis precibus benigne annuentes, cum compertum habeamus quibus peculiaribus animi ingeniique dotibus eniteas, quo etiam studio ac labore catholicas res provehendas cures, ut nostram benevolentiam tibi publice significemus, nunc te Henricum Dante ex Urbe Protonotarium Apostolicum ad instar partic-*

niej ów mógł się legitymować tytułem *Eccellenza Reverendissima*¹⁰ (nadanie tych tytułów związane było z funkcjami piastowanymi w Kurii Rzymskiej).

Papież Jan XXIII w roku 1962 (28 sierpnia) podniósł Dantego do godności biskupiej, co pozwoliło mu brać udział w obradach Soboru Watykańskiego II nie tylko w osobie Mistrza Ceremonii, jednego z doradców, czy specjalistów, ale jako Ojciec tegoż Soboru – dzięki czemu mógł aktywnie i z większą skutecznością stawać w obronie zwyczajów, tradycji i doktryny Kościoła Katolickiego¹¹. Sakry udzielił sam Biskup Rzymu w swej katedrze dnia 21 września 1962 roku (współkonsekratorami byli: Francesco Carpino, biskup tytularny miata Sardica i asesor Świętej Kongregacji Konsystorza oraz Pietro Parente, biskup tytularny Teolemaide di Tebaide i członek Najwyższej Świętej Kongregacji

*pantium eligimus, facimus ac renuntiamus. Tibi ideo privilegia, honores, prerogativas concedimus cum hac dignitate coniuncta ex apostolicis constitutionibus tum „Inter multiplices” s. Pii PP. X, tum „Ad incrementum” Pii PP. XI, quarum exemplar tibi tradi iubemus, cautum vero ut solitum praestes iuramentum atque alia serves, quae per easdem constitutiones servanda praescribuntur. Datum Romae, apud s. Petrum, Die XVII mensis Augusti anno MCMLV. Wraz z tym dokumentem Dante otrzymał także po jednym egzemplarzu dwóch wspomnianych w dekrecie *motu proprio* oraz egzemplarz prerogatyw z czasów pontyfikatu Piusa XII.*

¹⁰ List Sekretariatu Stanu podpisany przez Domenico Cardiniego (archiwum ACP, skrzynia 0255), z datą nadania 19 listopada 1958 roku, stanowi: *La Santità di Nostro Signore Si è benioaramente segnata di conferire « ad personam » all'Illustrissimo e Reverendissimo Monsignor Enrico Dante, Prefetto delle Cerimonie Pontificie, il titolo di « Eccellenza Reverendissima ». Tanto si partecipa al medesimo Monsignor Dante, per sua opportuna conoscenza e norma.*

¹¹ Czas soborowego szaleństwa sprzyjał znanemu procederowi „degradacja przez promocję”, choć w tym – jak i w wielu innych wypadkach – cel był inny: chciano zamknąć usta wszystkim „niebezpiecznym” przedstawicielom i obrońcom zestarzałej już doktryny i Tradycji Kościoła, które wymagały przystosowania do współczesności. Święcenia biskupie (i nie tylko) nie raz wiążą się z niepisanym paktem o milczeniu lub względnym „uspokojeniu się”. Jest trudno stwierdzić, jak było w tym wypadku; choć analizując wypowiedzi Dantego (zob. dalej o reformie liturgicznej) można uznać, że pozostał on wierny swym poglądom do śmierci – nie należy wyciągać zbyt pochopnych wniosków, tym bardziej, że lata 60. ubiegłego wieku były trudnym okresem w historii Kościoła.

Świętego Oficjum) powierzając Dantemu tytuł, *pro illa vice*, arcybiskupa Kościoła lokalnego z Carpasii na Cyprze. Wraz z nim święcenia biskupie przyjęli przyszli kardynałowie, Cesare Zerba, Pietro Palazzini i Paul-Pierre Philippe O.P.¹²

Papież Paweł VI wykreował Enrico Dantego na Księcia Kościoła Rzymskiego – kardynała w czasie publicznego konsystorza, który odbył się dnia 22 lutego 1965 roku. Otrzymał biret kardynalski oraz diakonię (jeden z kościołów Rzymu) *Santa Agata dei Goti*, która została podniesiona do rangi tytułu (*titulus romanus*) prezbiterialnego, *pro illa vice*, w dniu 25 lutego 1965 roku. Jako kardynał został asygnowany do Świętej Kongregacji Krzewienia Wiary oraz Świętej Kongregacji Obrzędów.

4. DZIEŁA I OSIĄGNIĘCIA

Życie Enrico Dantego można by nazwać wielkim *opus* (dziełem) w służbie Kościoła. Mowa zwłaszcza o tym, czego dokonał w czasie półwiecza jako jeden z ceremoniarzy papieskich, a później ich mistrz i prefekt, a także sekretarz Świętej Kongregacji Ceremoniału, w ramach którego działało kolegium – na jego czele stał przez prawie dwadzieścia lat.

Jako papieski ceremoniarz, Dante brał też udział w konklawe w latach 1914, 1922, 1939, 1958 i 1963, jak i m.in. w uroczystych koronacjach kolejnych papieży: Benedykta XV, Piusa XI, Piusa XII, Jana XXIII i Pawła VI, z których ostatnie dwie były przekazywane na żywo w telewizji¹³.

¹² Fotografie z tej uroczystości znajdują się w części trzeciej e-booka *Custodite Caeremonias Domini! Enrico Dante - Mistrz Ceremonii* (galeria *Święcenia biskupie*).

¹³ J. Nabuco używa adekwatnego wyrażenia twierdząc, iż są to „wielkie momenty” dla papieskich ceremoniarzy: *In morte et sepultura Romani Pontificis, in conclavi pro electione novi Pontificis, vel in eius consecratione seu incoronatione, caeremoniarii partem magni momenti habent, et quousque novus pontifex clericos sui cubuli eligat, eorum officio funguntur*, [w:] Eadem: *Jus pontificalium. Introductio in caeremoniale episcoporum*. Desclée & Socii. Parisiis – Tornaci – Romae – Neo-eboraci 1956, s. 31.

W tym czasie był odpowiedzialny również za przygotowanie i celebrację takich wydarzeń, jak ogłoszenie Dogmatu o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny przez Papieża Piusa XII w Roku Jubileuszowym 1950 (jak i za celebrację samego Jubileuszu), czy sam Sobór Watykański II. Miał także istotny udział w czasie ceremonii Jubileuszów w 1925 roku (*ordinario*) i 1933 roku (*straordinario*). Do tej listy można by dołączyć niezliczone „Cappelle” (tzn. kaplice papieskie, czyli liturgie sprawowane pod przewodnictwem papieża, w jego obecności, bądź też w jego imieniu) i inne rytury własne Dworu papieskiego i Kurii Rzymskiej sprawowane w ciągu roku liturgicznego.

Jako Prefekt Papieskich Ceremonii (od Piusa XII do Pawła VI) posługiwał do licznych celebracji i obrzędów sprawowanych w bazylikach i kościołach *del Lazio*, czy też podczas pielgrzymek Papieża Jana XXIII do Loreto i Asyżu oraz Pawła VI do Orvieto, Montecassino, Bombaju.

Pierwszy w historii ze wszystkich Mistrzów Papieskich Ceremonii przygotował i czuwał nad przebiegiem sakry biskupiej w rycie greckim (liturgia św. Jana Chryzostoma) sprawowanej przez Papieża Jana XXIII w Kaplicy Sykstyńskiej, kiedy godność biskupią otrzymał Gabriel Acacio Coussa O. S. B. A. (późniejszy kardynał)¹⁴.

O wielkości tego człowieka świadczy również jego praca w archiwach Prefektury Papieskich Ceremonii – archiwa te zreorganizował, uporządkował, a nawet własnoręcznie spisał dwuczęściowy (a kilkutomowy) katalog, który do dziś dnia jest w użytku archiwistów korzystających z najnowocześniejszych metod. Praca ta pochłonęła niemal dziesięć lat jego życia, stanowiła jednak – i może stanowić do dzisiaj – nieocenioną pomoc dla badaczy

¹⁴ Fotografie z tej uroczystości znajdują się w części trzeciej e-booka *Custodite Caeremonias Domini! Enrico Dante - Mistrz Ceremonii* (galeria *Sakra w rycie greckim*).

(którzy w praktyce nie wykazują niemal żadnego zainteresowania tą tematyką)¹⁵.

Do tych wszystkich zajęć można dodać także niezliczone i wielkie rzymskie religijne manifestacje, jak Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny (1922 r.), wspomnienie Soboru Efeskiego (1931 r.), procesje Bożego Ciała z Piusem XII, Janem XXIII, Pawłem VI, których to wydarzeń Enrico Dante był promotorem i animatorem. Był również zaangażowany (jako ceremoniarz) w mnóstwo innych wydarzeń z udziałem kardynałów – czasami nie *sensu strictissimo* liturgicznych – odbywających się w całych Włoszech.

Z kolei jako członek, a później sekretarz Świętej Kongregacji Obrzędów, z wielkim oddaniem, pilnością, przykładnością oraz wielkością ducha podejmował liczne sprawy dotyczące beatyfikacji i kanonizacji świętych (*causae Beatificationis et Canonizationis Sanctorum*). W tym brał udział nie tylko jako *dirigente* (prowadzący), ale też jako Prefekt Ceremonii Apostolskich. Zostawszy kardynałem oddawał się z jeszcze większą pasją i skrupulatnością (co charakteryzowało wszystkie przedsięwzięcia Dantego) tej działalności, którą moglibyśmy nazwać „pracą w służbie świętości”, nie tylko dając przykład wiernym, ale samemu do niej dążąc.

Podobnie, jako jeden z pracowników Świętej Kongregacji Obrzędów, Dante brał udział: w reformach Wielkiego Tygodnia zrealizowanych za pontyfikatu Piusa XII¹⁶; w pracach komisji

¹⁵ Dokument „*Do mych najdroższych kolegów ceremoniarzy*” znajduje się w części drugiej e-booka *Custodite Caeremonias Domini! Enrico Dante - Mistrz Ceremonii*.

¹⁶ Istnieją słuszne przesłanki za tym, aby sądzić, iż Dante przyjął te reformy bez entuzjazmu, o czym świadczą choćby to, że następca Piusa XII sprawował ceremonie Wielkiego Tygodnia według rubryk sprzed 1955 roku (w sieci internetowej można znaleźć nieliczne fotografie). Znajomy oraz następca Dantego w roli recenzenta w Rzymskiej Akademii Liturgicznej (zob. niżej, przyp. 19), Mons. Léon Gromier, wygłosił w lipcu 1960 r. w Paryżu bardzo krytyczną

przygotowawczych do Soboru, jak i w komisjach soborowych (ds. liturgii); w redakcji soborowej konstytucji *De Sacra Liturgia*; później – oraz w trakcie samego soboru – we wprowadzaniu reform, których od samego początku nie był – by nie powiedzieć za wiele – ani entuzjastą, ani propagatorem, ani tym bardziej zwolennikiem (podobne wnioski nasuwają się same przy analizie różnych wypowiedzi jak i działań Enrico Dantego); pozostał do końca swego życia wierny nie tylko rzymskiej szkole liturgii, lecz również rzymskiej szkole teologii, prawa, zwyczajów oraz dyscypliny kościelnej¹⁷.

Nie można zapomnieć o tym, że Enrico Dante był oddanym propagatorem pamięci Kościoła rodzącego się, zwłaszcza jako jeden z najstarszych członków *Collegium cultorum Martyrum*, którego – w późniejszym czasie – stał się patronem. Już jako rzymski prałat, wraz z Mons. Ermanno Bonazzim i Mons. Respighim, wskrzesił ideę Stacji Wielkopostnych (sięgającą najpierwotniejszej liturgii rzymskiej, papieskiej – ta upadła „na wygnaniu awiniońskim” i niestety nie odrodziła się po powrocie papieża do Rzymu, mimo wielkich starań), a której współcześnie jesteśmy spadkobiercami.

Erudycja oraz wiedza Dantego zachowały się również w postaci zredagowanych przez niego w ciągu wielu lat haseł do monumentalnej *Enciclopedia Cattolica*, sukcesywnie publikowanej w Watykanie w latach 1948-1954 w dwunastu obszernych tomach. Wszystkie z artykułów Prefekta Apostolskich Ceremonii dotyczyły kultu Bożego, zaś niektóre z nich były pionierskimi opracowaniami, które do dziś stanowią niezastąpione źródło do

konferencję dotyczącą odnowionego Wielkiego Tygodnia, wykazując wiele absurdów przeprowadzonych zmian.

¹⁷ W tym kontekście warto przywołać słowa kardynała Ottavianiego, który jeszcze w czasie Soboru Watykańskiego wyrzekł słynne słowa: „Wolałbym umrzeć przed zakończeniem soboru... gdyż wtedy umrę katolikiem”. Po dymisji ze stanowiska Prefekta Świętego Oficjum (przekształconego w między czasie w Kongregację Nauki Wiary) w 1968 roku, Alfredo Ottaviani zmarł w 1979 roku.

dalszych badań. Oto niektóre z haseł encyklopedii: tom pierwszy (1948 r.) – kredencja (*abaco*), humerał (*amitto*), ampułka (*ampolla* – bez bibliografii), pierścień (*anello* – we współpracy z Giulio Battelli i Guglielmo Matthiae), antymension (*antimension*); tom drugi (1949 r.) – aspersiona (*aspersione*), bursa (*borsa*), obuwie [liturgiczne] (*calzari*); tom trzeci (1949 r.) – *camauro* [nakrycie głowy papieża zastępujące dzisiejszy biret reszty duchowieństwa] (bez bibliografii), alba (*camice*), ceremonia (*cerimonia*), cingulum [pasek] (*cingolo*); tom piąty (1950 r.) – *falda*, fanon (*fanone* – bez bibliografii), *formale* (bez bibliografii).

5. NAGRODY, ODZNACZENIA I NOMINACJE

W ramach uzupełnienia tego, co zostało już powiedziane, wymieniam (w porządku chronologicznym) niektóre z nagród, odznaczeń, czy listów gratulacyjnych, jakie w ciągu swego kapłańskiego życia otrzymał Enrico Dante¹⁸.

Już w dniu 7 listopada 1910 roku młody kapłan Dante otrzymał list gratulacyjny za udział w *Academia Liturgica Romana „Custodite Caeremonias Domini”* („Liturgiczna Akademia Rzymska Strzeżcie Ceremonii Pana”) podpisany przez prezesa Akademii (Petrus Respighi) i jej moderatora (Carolus Respighi – ówczesnego Mistrza Apostolskich Ceremonii)¹⁹.

¹⁸ Wszystkie wspomniane i/lub cytowane dokumenty pochodzą z archiwum ACP, skrzynia 0255. Oczywiście stanowią one zaledwie niewielką część tego, co można znaleźć w samych archiwach; o wyborze tych właśnie, a nie innych dokumentów, decydowała m.in. ich ogólna nieznanomość i niedostępność, a niekiedy także przypadek. Niektóre z nich mogą się pokrywać z wcześniejszymi informacjami.

¹⁹ „Akademia” ta została ufundowana przez papieża Benedykta XIV i przyłączona do domu Kapłanów z Kongregacji Misji (popularnie „lazaryści”), wydawców słynnego *Ephemerides liturgicae*. Mimo, że w *Annuario Pontificio* akademia ta była wliczona do „Akademii Pontyfikalnych” (wspomniana jeszcze w edycji z 1993 r., zniknęła kompletnie w edycji z 2000 r.) to jako taka nie miała prawa do tytułu Akademii Pontyfikalnej. Na jej czele stał zawsze Kardynał - Wikariusz. Warto wspomnieć, że Enrico Dante spełniał w niej urząd recenzenta (*sensor*), który powierzany był na okres czterech lat dwóm z członków Akademii. Dnia 1 lipca 1925 roku Dante został zastąpiony w Akademii przez

Dzień 2 lutego 1912 roku był tym, w którym Dante przystąpił do *Pia unione di S. Paolo Apostolo fra i sacerdoti del clero secolare di Roma* („Pobożna unia św. Pawła Apostoła dla kapłanów kleru świeckiego Rzymu). Potwierdzenie przystąpienia do unii pochodzi z 3 lutego.

Od dnia 22 listopada 1913 roku Enrico Dante otrzymał nominację na *Socio d'onore* (honorowego członka) organizacji *Societa Sportiva pro Roma*, czyli organizacji zrzeszającej rzymskich sportowców.

Inny z dokumentów zawiera wpis dotyczący przynależności Dantego do *Ven. Arciconfraternita della Adorazione Notturna al Santissimo Sacramento* („Czcigodna Archikonfraternia Adoracji Nocnej Najświętszego Sakramentu”). Dante przystąpił do archikonfraterni w dniu 7 stycznia 1914 roku jako *esercente* (dosł. wykonawca).

Sześć lat później pojawiły się nominacje z Wikariatu Rzymskiego na asystenta kościelnego (*Assistente Ecclesiastico*) organizacji *Gircolo S. Pietro* oraz federacji diecezjalnej *Giovendi Cattolica Italiana in Roma* („Młodzieży Katolickiej Włoch w Rzymie”) – odpowiednio 8 marca 1920 i 24 sierpnia 1920 roku.

Nominacja na *Socio* Rzymskiej Akademii św. Tomasza z Akwinu – 17 kwietnia 1923 roku.

Od dnia 31 maja 1932 roku Enrico Dante dołączył również do Archikonfraterni św. Antoniego w Padwie (dokładna nazwa: *Arciconfraternita del Taumaturgo s. Antonio eretta nella sua Basilica in Padova*).

Penitencjaria Apostolska ustanowiła prałata Dantego *Poenitentarius Sancti Iubilaei* w rzymskim kościele *S. Cuore del*

francuskiego kapłana i znawcę liturgii rzymskiej, Léona Gromiera. Do Akademii należeli także tacy liturgiści, jak: G.-B. Menghini, P. Hanssens, J. Brinktrine czy C. Callewaert. Por. [Autor anonimowy]: *Monseigneur Léon Gromier (1879 – 1965). Note bio-bibliographique* [online]. [dostęp: 15.08.2015]. World Wide Web: https://www.ceremoniaire.net/office_divin/caer_ep_3/mgr_gromier.html

Suffragio al Lungotevere Prati – dekret z dnia 20 marca 1933 roku podpisany osobiście przez Wielkiego Penitencjarza (*Penitenciere Maggiore*), Lorenzo kard. Lauri. Do dokumentu zostało dołączone *motu proprio* „Indicto a nobis” opublikowane 30 stycznia 1933 roku²⁰.

Papieski ceremoniarz w dniu 20 lutego 1934 roku otrzymał dyplom od *Pontificia Accademia Romana della Immacolata Concezione di Maria Vergine* („Pontyfikalna Akademia Rzymska Niepokalanego Poczęcia Maryi Dziewicy”) ufundowanej w 1835 roku. Wraz z dokumentem wysłany został także regulamin oraz lista członków Akademii.

W dwa lata później Dante został *Capellano Conventuale ad honorem del Sovrano Militare Ordine di Malta* („Kapłanem konwentualnym *ad honorem* Suwerennego Zakonu Rycerskiego Maltańskiego” z siedzibą w Rzymie. Dekret (n. 124/7) podpisał sam Wielki Mistrz Zakonu.

Tego samego roku przyszła nominacja na *Deputato dell’Almo Collegio Capranica* ds. ekonomii (20 maja 1936 r.) przez Świętą Kongregację ds. Seminariów i Uniwersytetów (numer protokołu: 604/36/4).

W 1937 roku Wiktor Emanuel III, jako Wielki Mistrz, mianował pobożnego kurialistę *Commendatore* Zakonu św. Maurycego i Lazariusza (dekret z dnia 5 kwietnia 1937 podpisany przez sekretarza). W 1940 roku ten sam Wiktor Emanuel III, *per grazia di Dio e per volonta’ della nazione re d’Italia Imperatore d’Etiopia Generale* i jednocześnie Wielki Mistrz Zakonu *della Corona d’Italia*, mianował Dantego (pismem z dnia 4 marca) na *Grande Ufficiale* tegoż zakonu (Korony Włoskiej) – z tej okazji Dante otrzymał także gratulacje od ówczesnego *Sostituto* Sekreta-

²⁰ W Archiwum ACP znajduje się o wiele więcej dokumentów Penitencjarii Apostolskiej adresowanych na nazwisko Dantego, co świadczy o jego zaangażowaniu – mimo wielu pełnionych funkcji – w posługę duszpasterską w kościołach Rzymu.

riatu Stanu, Mons. Giovanniego Battisty Montiniego (dokument z dnia 24 czerwca 1941 o numerze 38549)²¹.

Rok 1947 przyniósł ze sobą nie tylko nominację na Prefekta Kolegium Ceremoniarzy Pontyfikalnych, ale również nominację – z woli samego Ojca Świętego – na członka Komisji Heraldycznej przy Dworze Papieskim (dekret n. 165706 od Sekretariatu Stanu z dnia 28 października)²².

W 1952 roku Dante został wcielony do kolejnego wielkiego Zakonu. Tym razem była to nominacja *in Commendatorem cum Nomismate Ordinis S. Sepulchri Hierosolymitani* pochodząca od Wielkiego Mistrza. Dokument nosi datę 10 stycznia i jest podpisany przez kardynała Canaliego (do niego dołączono m.in. regulamin oraz teksty ceremonii).

Prezydent Portugalii (*República Portuguesa*), który był Wielkim Mistrzem Zakonu Portugalskiego (*Grão-Mestre das Ordens Portuguesas*) podniósł Dantego do stopnia *Grande-Oficial da Ordem de Renemerencia* (dekret z dnia 20 stycznia 1954 r.), gdyż wcześniej, bo od 21 maja 1932 roku, należał on do tego zakonu jako *Cavaleiro*.

W ostatnich latach życia Dante został członkiem na prawach *Grand'Ufficiale* kolejnego zakonu, tym razem był to *Ordine' Al Merito della Repubblica Italiana*. Nominacja pochodziła od *Il Capo del Cerimoniale Diplomatico della Repubblica* i nosiła datę 7 maja 1963 roku (n. 7/bis-59-102).

Kardynał Dante należał także do Kongregacji działającej *in Almo Collegio Capranicensi* i tam też kanonicznie erygowanej pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi

²¹ Tekst listu: *ha il piacere di rimettere all'Ill.mo e Rev.mo Mons. Enrico Dante, Maestro delle Cerimonie Pontificie, l'unito diploma di Grande Ufficiale dell'Ordine della Corona d'Italia fatto per venire alla Segretaria di Stato di S. S. dalla R. Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede (con inserto).*

²² Tekst dokumentu: *La Santità di Nostro Signore Si è benignamente degnata di annoverare fra i componenti la Commissione Araldica per la Corte Pontificia Ill.mo Rev.mo Monsignore ENRICO DANTE. Tanto si partecipa al medesimo Monsignor Dante, per sua opportuna intelligenza e norma.*

Dziewicy (dekret zawiera nominację *in Sodalem*, nie zawiera jednak daty, ani jakiegokolwiek oznaczenia).

6. U SCHYŁKU ŻYCIA

Ostatnia Msza Święta, której przewodził kardynał Dante, porą wieczorną 31 grudnia 1966 roku w Bazylice *San Silvestro a Priscilla*, stała się swoistą pochwałą wygłoszoną przez pewnego damazjańskiego karmelitę na cześć orędowników wiary – świętych. Karmelita ów wyraził pewność, iż „tworzą oni koronę wokół Bożego tronu”: *Martyribus pateat quod regia caeli respicit interior, sequitur si praemia Christi*. Słowa te ilustrują apostołat kapłana i kardynała rzymskiego, który dokonał bardzo wiele dla wychwalania i kultu świętych.

Krótko przed śmiercią kardynała u wielu niepokój wzbudziły informacje o ciężkim i wciąż pogarszającym się stanie jego zdrowia. Wywoływały one szczery żal i smutek, ale również uczucia miłości, szacunku i życzliwości ze strony rzeszy osób, dla których Enrico Dante był wzorem autentycznej rzymskości, hojności oraz poświęcenia się dla służby Kościołowi. Diagnozą okazał się nowotwór w bardzo zaawansowanym stadium.

Papież Paweł VI odwiedził umierającego w klinice Moscatti dnia 6 kwietnia 1967 roku. Kilkanaście dni później, tj. 24 kwietnia, wczesnym rankiem kardynał zmarł. Jeszcze tego samego ranka Papież sprawował Mszę za duszę Dantego, otaczając modlitwą jego bliskich oraz wysyłając oficjalne kondolencje jego siostrze, zapewniając o współczuciu i bólu z powodu straty tak wielkiej osobistości, jaką był jej brat. Podobnie kardynał Sekretarz Stanu, G. A. Cicognani, podzielił się uczuciami swego żalu i współczucia z rodziną zmarłego purpurata.

Ciało kardynała Dantego, przybrane w fioletowe paramenta pontyfikalne, zostało wystawione w kaplicy na piątym piętrze kliniki. Przy zmarłym czuwali i modlili się m.in. kardynałowie Tisserant, Testa, Beran, Antoniutti, Heard. Za duszę zmar-

łego, w jego kaplicy, Mszę Świętą sprawował także purpurat dzierżący władzę i obowiązki *sostituto* Sekretariatu Stanu. Wielu innych kapłanów zostało również dopuszczonych do sprawowania Najświętszej Ofiary przy ciele zmarłego, a byli to m. in. Monsignori Cochetti, Balzanelii, La Boa, Grisan, ksiądz De Lattre oraz ojciec Tarcisio. Nawiedzając doczesne szczątki Dantego, za jego duszę modlili się również: ambasadorowie Włoch, Irlandii, Dominikany; Monsignori Felici i Antonelli oraz Frutaz i Aluffi; wysokiej rangi przedstawiciele Zakonu Maltańskiego; Enrico Galeazzi, specjalny delegat Komisji Pontyfikalnej dla Watykanu; *członkowie* Świętej Kongregacji Obrzędów; kolegium papieskich ceremoniarzy; oraz liczne autorytety i wierni oraz członkowie kościelnej rodziny kardynała Dantego – wszyscy oni jednoczyli się w chrześcijańskiej solidarności i smutku z powodu śmierci tak wielkiego i dobrego człowieka, jakim był Enrico Dante.

W czasie swej choroby byli przy nim dr Giulio Dante z żoną Maria Lelia Costa, a także Myriam Dante, Maria Pia Dante z mężem Giancarlo Pettinim, inż. Tarcisio Dante z małżonką Marią Luisą Filipponi, Egle Dante z mężem inż. Mario Fusacchim, adwokat Marcello Dante; obecni byli również kuzyni Colabucci, Capocaccia i Blasetti oraz znajoma Giuseppina Vannicola.

Po śmierci czuwali stale przy nim siostra Maestre Pie Venerini, wobec której kardynał Dante spełniał przez pięćdziesiąt lat kapłańską posługę. Wśród innych czuwających znalazł się m.in. *primicerius* Archikonfraterni św. Franciszka z Asyżu, którego Dante był przez długie lata oddanym i gorliwym współbratem, Mons. Banti i strażnicy Sodalicji Franciszkańskiej oraz Przełożony *Comunità Stimmatiana Padre Rossetti O. F. M.*

Przeniesienie ciała do Bazyliki świętego Piotra nastąpiło w środę następującą po dniu, w którym Dante odszedł do Pana; miało ono formę prywatną, odbyło się popołudniem. W czwartek

rano (tj. 27 kwietnia), o godzinie dziesiątej trzydzieści, rozpoczęła się liturgia egzekwii²³.

Kardynał Enrico Dante został pochowany w swoim kościele tytularnym w Rzymie, gdzie spoczywa po dziś dzień. Znajduje się tam miejsce jego doczesnego spoczynku, obok którego umieszczono popiersie oraz tablicę pamiątkową, na której czytamy:

HEIC IN SEDE HONORIS SVI
CONDITVS EST
HENRICVS S.R.E. CARDINALIS DANTE
PRESB. S. AGATHAE IN VRBE
ROMANVS
QVI SACRIS DISCIPLINIS EGREGIE INSTRVCTVS
AC GLORIAE CHRISTI EIVSQVE ECCLESIAE
CVM PRIMIS STVDIOSVS
PER OMNEM VIVENDI CVRSVM
INSIGNEM AC FIDEM POSVIT OPERAM
IN HOMINVM ANIMIS FORMANDIS EXCOLENDIS
IN RELIGIONIBVS SANCTORVM RITIBVSQVE TVTANDIS
INQVE SVMMORVM PONTIFICV MODERANDIS
CAEREMONIIS
PIE DECESSIT A.D. VIII CAL. MAI. A. MCMLXVIII
AN. LXXXII AGENS
TE IN PACE CHRISTVS

²³ W archiwum ACP znajduje się interesujący dokument (skrzynia 071, teczka 79), który zawiera dokładne informacje o wydatkach i kosztach związanych z pochówkiem. Z zachowanych faktur (od *Prima Impresa Transporti Funebri Piacenti fondata nel 1876*) dowiadujemy się m.in. że koszt transportu ciała wyniósł łącznie 466.100 L. Inna faktura, wystawiona przez *Pontificia Cereria Constantino Pisoni S. R. L. casa fondata nel 1803* w dniu 29 kwietnia 1967 roku obejmuje kwotę 83.188 L obejmującą koszt: ośmiu świec do ekspozycji ciała; do przyjęcia ciała sześć i dwie świece dla akolitów oraz po dziesięć świec dla kanoników, spadkobierców i kleru; sześciu świec ołtarzowych do egzekwii, jak i stu świec do katafalku, jednej dla celebransa, trzydziestu dla kardynałów oraz cztery pochodnie na czas kanonu Mszy świętej (dosłownie jest mowa o podniesieniu) i cztery na kwadraturę (*quadratura*) [tak potocznie nazywa się specjalny chór konstruowany w kaplicach papieskich dla kardynałów, biskupów oraz prałatów Kurii Rzymskiej].

BIBLIOGRAFIA

1. Archivio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice [= ACP], Città del Vaticano, skrzynia 071 i 0255.
2. [Autor anonimowy]: Monseigneur *Léon Gromier* (1879 – 1965). *Note bio-bibliographique* [online]. [dostęp: 15.08.2015]. World Wide Web: https://www.ceremoniaire.net/office_divin/caer_ep_3/mgr_gromier.html
3. Bugnini A.: *In memoriam [Mons. Carlo Respighi]*. „La Maison Dieu”, nr 12, s. 135-136.
4. Bugnini A.: *The Reform of the Liturgy 1948-1975*. Przeł. z włoskiego M. J. O’Connell. Minnesota 1990.
5. Cipriani P., Carusi S.: *Mons. Bartolucci interviene sulla riforma liturgica e sulla "riforma della riforma"* [online]. [dostęp: 24.04.2015]. World Wide Web: <http://disputations-theologicae.blogspot.com/2009/08/mons-bartolucci-interviene-sulla.html>
6. De Mattei R.: *Sobór Watykański II. Historia dotąd nieopowiedziana*. Przeł. S. Orzeszko. Ząbki 2012.
7. Giampietro N.: *The Development of the Liturgical Reform As Seen by Cardinal Ferdinando Antonelli from 1948 to 1970*. Colorado 2009.
8. Miranda S.: *Dante, Enrico* [online]. [dostęp: 14.08.2015]. World Wide Web: <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1965.htm#Dante>
9. Nabuco J.: *Introductio in caeremoniale episcoporum*. Desclée & Socii. Parisiis – Tornaci – Romae – Neo-eboraci 1956.

